

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 004.1:37.091

О. Ф. ВАНЮШИНА

ЕВОЛЮЦІЯ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ З ТОЧКИ ЗОРУ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК

У статті розглянуто складові процесу комунікації та особливості його функціонування в освітній сфері, проаналізовано різноманітні комунікативні практики в освітніх системах від часів Стародавньої Греції до сьогодення. Прослідковано залежність певної комунікативної практики від цілей навчання як такого та від політичного режиму та соціального контексту, в якому освіта функціонує. Орієнтуючись на Національну доктрину розвитку освіти в Україні, автор наголошує не тільки на важливості широкого використання сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій, а й на необхідності обрання стратегій викладання, спираючись на специфіку аудиторії та використанні адекватних комунікативних інструментів.

Ключові слова: освіта, комунікація, зворотний зв'язок, комунікативні практики, стигматизація.

Освіта як процес є, насамперед, процесом комунікації, що забезпечує передачу, отримання та закріплення існуючих у суспільстві знань та їх інтерпретацію на всіх рівнях суспільної взаємодії. Через освіту й завдяки їй людина отримує необхідні знання, формує світогляд і життєву позицію. Отже, освіта сьогодні є одним з найважливіших агентів соціалізації особистості. Сучасне глобальне інформаційне суспільство ставить перед освітою нові завдання, реалізація котрих можлива за умов розбудови принципово нового інформаційно-комунікативного середовища її функціонування. Реформування сучасної освіти фактично означає її інформаційне «перезавантаження» з орієнтацією на певні соціокультурні детермінанти – політичні, економічні чинники та розвиток технічних засобів. Нові інформаційні технології мають бути задіяними в практиці освітньої комунікації. Тому, на наш погляд, ретроспективний аналіз різноманітних комунікативних практик в історичних освітніх системах є надзвичайно актуальним.

Зауважимо, що інформатизацію як суттєву особливість сучасної освіти досить ґрунтовно розглядали і західні (Ю. Хабермас, Ж. Деріда, Г. Хампль, Б. Ріддінгс та ін.), і російські (І. Баєва, В. Іноземцев, В. Коган, Н. Кузнецов та ін.), і українські автори (В. Андрущенко, М. Жолдак, В. Лях, Г. Москалик, С. Максименко та ін.). Проте саме вибір відповідної комунікативної практики, адаптованої під конкретних суб'єктів освітнього процесу в контексті інформаційного простору, потребує додаткових розробок.

Метою статті є порівняльний аналіз історичних комунікативних практик, задіяних в освіті, а також виявлення залежності між розумінням призначення освіти та змінами комунікативного інструментарію.

Розпочнемо з базового поняття «комунікація». Термін «комунікація» походить від латинського слова communication, що означає «поєднувати, робити спільним». У контексті спілкування (комунікативна сторона спілкування) має сенс як донесення інформації до адресата. *Перша*, так звана лінійна модель комунікації, складається з п'яти елементів: відправник – кодування переказу – знак – декодування – адресат. Вона цілком запозичена з теорії кібернетичної інформації. Спочатку відправник має закодувати інформацію, що й пов'язано з вибором засобу спілкування. Наступним етапом є вибір знаку, за допомогою якого інформація буде передана. Тут може йтися про радіотелевізійну техніку, що використовує окремий вид сигналу (акустичний, іконографічний або їх сполучення). Закодована інформація потрапляє до адресата, котрий його декодує, а потім сприймає зміст. У цій моделі йдеться про зворотний зв'язок. Отже, *друга* модель пов'язана з так званим зворотним зв'язком. Вона є більш досконалою, оскільки забезпечує циркуляцію інформації. Тобто створюється така ситуація, коли зміст переказу закодовано, відправлено, а потім осмислено. Й адресат може повідомити відправнику про те, що його інформація отримана та зрозуміла. Зворотний зв'язок вказує на повний цикл комунікації, а не на тільки передачу інформації (рух в одному напрямку). Цю модель графічно можна було б зобразити у вигляді кола.

Цілком зрозуміло, для того, щоб інформація була адекватно сприйнята, щоб можна було сподіватися на зворотний зв'язок, інформація має бути зрозумілою для адресата. Отже, передаватися в зрозумілій адресатом знаковій системі (не тільки рідною мовою, а й мовою, адаптованою під конкретну аудиторію).

Звичайно, викладаючи наукову дисципліну (переважне значення в якій має саме вербальна комунікація), педагог використовує специфічну термінологію, що і є мовою конкретної дисципліни. Проте, зауважимо, що освіта та наука – поняття не тотожні. У науці учасники комунікаційного процесу є рівними чи приблизно рівними за ступенем обізнаності. В умовах відносин «викладач – студент» учасники нерівні. Наскільки вони є нерівними, залежить від багатьох факторів. У студентів це, насамперед, залежить від курсу та спеціалізації (мається на увазі, чи є дисципліна для студентів профільною, чи належить до загальногуманітарного циклу). Посилують нерівність вік викладача і його соціальна роль, що впливає з його статусу, і, звичайно ж, рівень знань. Отже, кожній аудиторії відповідає свій рівень складності в користуванні термінами. Мова освіти повинна являти собою полегшений варіант мови науки.

Правильно підібрана мова викладання робить зрозумілим предмет для більшості студентів, а не тільки для окремих розумників. Наслідком є викликаний інтерес, що безпосередньо пов'язаний з розумінням. Є інтерес

– когнітивний процес засвоєння знань доповнюється емоційною складовою, що робить здобуті знання не абстрактними, а особистісно рідними. У такому разі знання краще й довше зберігаються не в архівах мозку, а в актуальній пам'яті, оскільки відразу займають своє місце в системі знань конкретного студента.

Історія відносин «викладач – студент» має давні традиції. Першими видатними вчителями, що відкрили для нас світ педагогіки, були греки, насамперед Сократ. Існує навіть метод Сократа, що заснований на діалозі (дискусії), метою якої є пошук істини. Метод елімінування гіпотез мав на меті спрямувати учнів (співбесідників) на самопізнання, завдяки чому й можна було досягти істини. Проте, цей медом складався з двох частин: етапу «маєвтика», або «народження істини», завжди передував етап – фільтр «іронія», завданням якого було угамувати самовпевненість співбесідника, що вважав себе знаючим, і довести йому, що він не тільки нічого не знає, а й залишається невігласом, хоча і не підозрює цього [6]. Яким же чином вдається Сократу вивести своїх учнів на рівень повного самознищення? Звичайно, методом своїх знаменитих діалогів. Іронія Сократа (це насмішка над тими, хто «багато знає») є в його системі основним інструментом. Завчасно продумані запитання, що виявляли суперечності в судженнях та заплутували учнів, потім – поступовий перехід на новий рівень абстрагування й доповнення його складнішим термінологічним апаратом. До того ж, проста зрозуміла мова викладення думок викликала в нього гнів. Він вважав, що це є «акт образи величності філософії!».

У Середні віки (V–XII ст.) освітня система докорінно змінилася порівняно з античною епохою. Це пояснювалося й новими формами державності, а також трансформацією культури на основі проникнення релігійної ідеології християнства. Для педагогіки раннього Середньовіччя характерним було домінування авторитарності викладача та старанності учня. Методи навчання засновувалися на зазубрюванні незрозумілих текстів та на розвитку механічної пам'яті. Найпоширенішим методом навчання був катехізичний, що заснований на чергуванні запитань та відповідей, за допомогою якого вчитель упроваджував абстрактні знання, що мали бути обов'язково запам'ятованими, а не зрозумілими. Наприклад: запитання «що таке місяць?» – відповідь «око ночі, роздавач роси, пророк бур тощо»; питання «що таке осінь?» – відповідь «річна житниця».

На нашу думку, цікавою може бути аналогія з радянською педагогікою 40–50 рр. XX ст. У системі авторитарного середовища, яким було радянське суспільство, внутрішня логіка розвитку освіти великою мірою визначалася зовнішніми чинниками (політичними та ідеологічними). Освітня сфера України винятком не була. Загалом тоді домінувала репресивно-монологічна модель комунікації (у педагогічній літературі, в офіційній освітній документації такі терміни, як «комунікація» та «діалог», майже не згадуються); безальтернативність у підходах, авторитаризм і, відповідно, репресії (якщо не фізичні, то принаймні психологічні та комунікативні).

У XII–XIII ст. у західноєвропейській педагогіці починаються значні зрушення, що цілком вписувалися в загальну динаміку змін Західної цивілізації. На тлі релігійного та педагогічного фанатизму з'являються мислителі – передвісники доби Відродження: Фома Аквінський, Гуго Сен-Вікторський, Вінсент де Бове та ін. Усвідомлюється необхідність доповнити релігію філософією. Отже, не вірити сліпо, сумніватися й намагатися зрозуміти [6].

Важливою віхою в розвитку педагогіки стала поява перших університетів. Їх створювали з ініціативи вчених та міської влади. Навчалися в університетах від десяти років, тому, як правило вчитися йшли за покликанням (представники знаті навчалися за індивідуальними програмами). Середньовічні університети мали наднаціональний та демократичний характер – студентами могли бути особи різного віку й різних соціальних верств. Основними методами навчання були лекції та диспути. Студенти поводити себе вільно і, якщо матеріал був не зрозумілим або нецікаво викладеним, нерідко переривали лектора криками та свистом. Що цікаво, якщо матеріал був дійсно складний, лектори вдавалися до театралізованих дійств, щоб полегшити розуміння.

Незважаючи на всю закладену базову демократичність, університети поступово інституціоналізуються, перетворюючись з виключно освітніх закладів на «храм науки». Економічні та соціально-політичні перетворення безпосередньо впливали на розвиток освітньої системи, на її суттєве реформування, насамперед, це стосувалося цілеспрямованого навчання.

Проте, ідеологія Просвітництва не була одноманітною, і це привело до створення кількох автономних освітніх систем, у межах становлення та розвитку яких формуються специфічні дидактичні стилі. *З одного боку*, традиційний характер навчання, який був теоретично закріплений та апробований у попередніх історичних епохах Середньовіччя та Відродження, набув подальшого розвитку: ставлення до учня (дитини) як до активного учасника навчального процесу; формування нових освітніх програм та навчальних технологій, що будувалися з урахуванням специфіки дитячого сприйняття інформації викладеного матеріалу. Поступово змінюються соціальні орієнтири системи освіти, і її починають сприймати як громадянський обов'язок. Це тією чи іншою мірою стосується всіх верств населення. З'являються школи для дівчат. Зароджуються основи педагогічної освіти (існувала потреба в спеціально навченому педагогічному персоналі для різноманітних типів навчальних закладів). З'являються навчальні посібники. *З другого боку*, оформлюється специфічний освітній дискурс, що і є університетом – фабрикою просвітителів. Студенти університетів набувають нового соціального статусу: з вільних слухачів – схоластів вони перетворюються на майбутніх учених. Й. Ф. Шиллер писав, що вони «емансиповані своїм розумом», вони «здатні до рефлексій світу детермінацій, звільнені від буденного, перетворюються на чисту точку свідомості» [6]. А носії чистого розуму просто зобов'язані жити світом абстракцій, комунікуючи в

межах заданого наукою тезаурусу. Відповідно, абсолютно змінюється педагогічний вектор з демократичних відкритих відносин «викладач – студент» на авторитарні та монологічні.

Саме в цей час у надрах самого дискурсу формуються різноманітні стильові стратегії викладання. З'являються фундаментальні праці-роздуми про роль університетів та їх призначення. Як приклади можна навести такі праці: Ф. В. Шеллінг «Лекції про метод академічного навчання», І. Кант «Критика здатності суджень», Ф. Ніцше «Лекції про майбуття наших освітніх закладів та М. Хайдеггер «Ректорська промова». Дискусії тривають і по сьогодні: кого ми бачимо випускником – ученого-ерудита; вузькопрофільного фахівця, носія «культурної компетентності» (автор концепції М. Хірш, де культурна компетенція дається освітою, механічним збиранням необхідних фактів, набором даних, що дають змогу виконати стандартні тести на культурну ідентичність) або громадянина (згідно Ф. Шлейермахером, держава розуму має забезпечити освіту людства, проте закласти фундамент такої держави може лише освічене людство) [8]. Свої погляди із цього приводу висловлювали Г. Хампль у праці «Провина та завдання університету», В. Курінний у праці «Дискусія про університет», Ж. Дерріда у праці «Університет очима його вихованців», Б. Ріддінгс у праці «Університет в руїнах» та ін. Проте, питання так і залишається відкритим.

Адже комунікативні стилі формуються залежно від поставлених цілей. Педагоги, соціологи, психологи вивчають різноманітні складові навчального процесу, що впливають на якість засвоєння нової інформації, котра із часом трансформується в знання. У цьому плані цікавою є концепція «фонових практик» Г. Гарфінкеля [4]. Вивчаючи фонові практики, що притаманні процесу навчання, він виокремлює такі етапи засвоєння нових знань:

1) незважаючи на факт «незрозумілості» багатьох слів (нових термінів), між учасниками зберігається достатнє розуміння предмета розмови, при цьому більшість сенсів декодується завдяки контексту;

2) комунікатори зберігають правильне розуміння тексту завдяки його послідовному викладенню в часі (адекватності розуміння досягають завдяки інтерпретативним зусиллям).

Цілком очевидним є той факт, що для адекватного осмислення нової інформації комунікація має бути розгорнутою. Інакше будуть спостерігатися невизначеність та розгубленість аудиторії. Г. Гарфінкель проводив спостереження – експерименти, у яких брали участь як студенти, так і викладачі, у результаті яких було виявлено декілька відмінностей у стилях викладання та реакціях на них.

Лектор, що використовував складні термінологічні конструкції як «загальновідомі» без жодних роз'яснень, поширюючи «презумпцію самоочевидності», викликав реакцію повного оціпеніння. І наприкінці лекції, спонукаючи аудиторію до запитань, лектор стикається з повною тишею

або з поодинокими репліками на кшталт «усе зрозуміло». В іншому випадку лектор, подаючи матеріал через вступні поняття та супроводжуючи текст багатьма прикладами, обов'язково викликав зворотну реакцію саме завдяки доступності. Студенти на таких заняттях почувуються впевнено й можуть навіть висловити незгоду з викладачем.

Розуміння інформації, що надсилає викладач (відправник), неабияк впливає на самооцінку студента (адресата). У разі неправильно підбраної мови як засобу комунікації й нерозуміння або часткового нерозуміння студентом викладача, разом з відсутністю інтересу, формується занижена самооцінка, упевненість у тому, що зрозуміти предмет можуть лише обрані. Це стигматизує студента. Коли ж мова правильно підбрана, формується адекватна самооцінка та впевненість у власних силах. Отже, таким чином, створюється, користуючись термінологією І. Баєвої, «психологічно безпечне освітнє середовище», під яким розуміють «середовище взаємодії, що базується на гуманістичних принципах, є вільним від прояву психологічного насильства, має референтне значення для її учасників і виявляється в емоційно-особистісних і комунікативних характеристиках її суб'єктів» [2].

Історія знає чимало прикладів, коли видатні вчені не могли встановити контакт зі студентською аудиторією. Візьмемо, наприклад, постаті Гарольда Інніса та Маршала Мак-Люена. Ідеї першого залишилися непоміченими, а другого – розійшлися світом. Хоча найвідоміша праця М. Мак-Люена «Галактика Гуттенберга», на думку самого автора, була не більше ніж роз'яснювальна зноска до праць Г. Інніса. Проте в 60-х роках минулого століття її читали всі – від фахівців з теорії комунікацій до обивателів, що претендували на інтелектуальність. В. Бакстон вважає, що така ситуація пов'язана виключно з різним ступенем доступності їх текстів і з різними комунікативними практиками, що стояли за цими підходами [9].

Отже, правильний підбір мови й використання її в освітньому процесі є надзвичайно важливим, але не єдиним комунікативним засобом. Національна доктрина розвитку освіти в Україні передбачає широке використання різноманітних сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Глобальне впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) у всі сфери діяльності, формування нових комунікацій та високоавтоматизованого інформаційного середовища стало не тільки початком перетворення традиційної системи освіти, в основі якої лежить мовленнєва комунікація, а й кроком до формування інформаційного суспільства.

Упровадження ІКТ в освітній процес, по-перше, є адаптацією людини до життя в інформаційному суспільстві; по-друге, прискорює процес передавання знань; по-третє, робить можливим і зручним самостійний процес набуття знань; по-четверте, відкриває можливості впровадження абсолютно нових методів викладання й навчання. ІКТ значно розширює можливості традиційної мовленнєвої комунікації, суб'єктами котрої є викладач та студенти. Задіюються різні органи почуттів, що покращує процес розуміння й запам'ятовування. Відкриваються можливості для впрова-

дження в освітній процес абсолютно нових форм роботи (написання кейсів, презентації, ситуативно-рольові вправи, моделювання процесів і явищ, проведення освітніх телеконференцій тощо), дистанційного навчання, в якому комунікація «викладач – студент» здійснюється за допомогою ІКТ, а також побудова зручної системи контролю та перевірки знань за допомогою тестових програм, що не обтяжена суб'єктивним фактором.

Отже, комунікативні практики надзвичайно різноманітні. Еволюція освітніх технологій безпосередньо пов'язана зі зміною використовуваних комунікативних практик. Про це свідчить аналіз функціонування освітніх систем у різних історичних епохах. Завдання викладача сьогодні – враховуючи поставлену мету, оцінивши належним чином інтелектуальний, культурний, віковий та професійно-орієнтаційний статус аудиторії, підібрати відповідну стратегію викладання з використанням адекватних комунікативних інструментів.

Список використаної літератури

1. Адаменко О. В. Українська педагогічна думка в другій половині ХХ століття : монографія. Луганськ, 2005. 704 с.
2. Баева И. А. Психологическая безопасность в образовании. Санкт-Петербург, 2002. 271 с.
3. Биков В. Ю. Модели организационных систем открытой освіти : монографія. Київ, 2009. 684 с.
4. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии. Санкт-Петербург, 2007. 336 с.
5. Гофрон А. Філософсько-комунікативні аспекти освіти. *Філософія освіти*. 2006. № 1. С. 43–53.
6. История образования и педагогической мысли. Москва, 2015. 438 с.
7. Москалик Г. Комунікаційна природа освіти. *Освіта регіону*. 2013. № 4. С. 72–78.
8. Риддингс Б. Университет в руинах – все для студента. Москва, 2010. 304 с.
9. Buxton W., Bardini T. Tracing Innis and McLuhan. *Canadian Journal of Communication*. 2012. Vol. 37. № 4.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2017.

Ванюшина Е. Ф. Эволюция образовательных технологий с точки зрения коммуникативных практик

В статье рассматриваются составляющие процесса коммуникации и особенности его функционирования в образовательной сфере, анализируются различные коммуникативные практики в системах образования, начиная с Древней Греции, и до наших дней. Прослеживается зависимость определенной коммуникативной практики от целей образования, от политического режима и социального контекста, в котором образование функционирует. Ориентируясь на Национальную доктрину развития образования в Украине, автор обращает внимание не только на важность широкого использования современных информационно-компьютерных технологий, а также на необходимость выбора стратегии преподавания, с учетом специфики аудитории и использования адекватных коммуникативных инструментов.

Ключевые слова: образование, коммуникация, обратная связь, коммуникативные практики, стигматизация.

Vanyushyna O. Evolution of Educational Technologies from the Point of View of Communicative Practices

This article describes a pressing issue, within frames of modernization of national educational system, of adequate use of communicative practices.

Modern global information society sets new tasks for education and they can be fulfilled if fundamentally new informational and communicational environment for its existence is being created.

Objective of this work is comparative analysis of historical communicative practices involved in education and as well identification of relationship between perception of purpose of education and changing of communicative tools.

This article begins with review of basic concept of «communication» and models of its functioning. Major attention is paid to verbal communication as traditional basis for teaching process, at the same time it is underlined the importance of correctly chosen manner of speaking which is based on main aspects of student audience: age, intellectual level, specialization... This affects possibility and quality of feedback being a result of adequately decoded transmitted information.

Then logics of this work leads to comparative analysis of historical communicative practices (inter-relations «teacher – student» as subjects of communicative act). Educational communicative models of Ancient Greece are reviewed in sequential order (famous Socrates method which consists of two parts: «maieutics» – or «birth of a truth» and filtering stage – «irony»), Middle Ages (catechetical method based on alternations of questions and answers, using which teacher was introducing abstractive knowledge which must be memorized but not understood, Renaissance (appearance of first universities with lectures and disputes and desire to understand), Enlightenment age (universities are institutionalized, educational discourse changes into direction of civil duty) and also XIX and XX centuries period (various approaches to stylistic strategies of teaching represented by Schelling, Nietzsche, Heidegger, Hirsch, Schleiermacher, Hampl, Derrida, Riddenson). Special attention is paid to concept of «background practices» of Garfinkel who separated particular principles of knowledge acquisition. The first one is when, despite a lot of words are not familiar (new terms), their sense is decoded from the general context and the second one is when correct understanding of text is ensured by means of sequential communication and interpretative effort.

Conclusion is made that communicative practices are formed depending on set educational goals and also they are directly affected by social context and political regime where education is functioning.

It is indicated that comprehension of information submitted by a teacher (sender) affects self-esteem of a student (addressee). In case if incorrect speaking manner is chosen as mean of communication, and student's not understanding or partial understanding of teacher, along with lack of interest, lowered self-esteem is being formed and student starts believing that subject may be comprehended only by chosen ones. This stigmatizes student.

Therefore correct choosing of speaking manner and its use in educational process is crucially important but not the only communicative mean. National doctrine of education development in Ukraine stipulates wide application of various modern informational and communicational technologies. Modern communicative practices are complementing traditional verbal communication through involvement of informational computing technologies which substantially broaden its capabilities. Firstly they accelerate process of knowledge transmission; secondly, they make it possible and convenient to acquire knowledge by yourself, thirdly, they open opportunities of involvement of fundamentally new methods of teaching and learning, including remote learning, fourthly, by means of testing programs they promote creation of convenient system of supervision and testing of knowledge. But the most important is that they adapt a person for life in information society.

Key words: *education, communication, feedback, communicative practices, stigmatization.*